

Hermán M. János*

Nagyvárad/Zwolle

A hadadi lelkipásztorok névsora**

Die Geistlichen Hadads von der Reformation bis auf den heutigen Tag. Zusammenfassung

Die Studie behandelt die Kirchen- und allgemeine Geschichte der Gemeinde Hadad (auf Deutsch *Kriegsdorf* und auf Rumänisch *Hodod*). Der Verfasser hat sich zum Ziel gesetzt, die Spuren der ersten Presbyterien ans Licht zu bringen.

Im zweiten Teil wird vom heutigen, erbärmlichen Zustand des reformierten Kirchengebäudes (1423) gesprochen, welches bei der Errichtung Szent László (Sankt Ladislaus) gewidmet wurde.

Im Weiteren wird aber noch die Gründung der deutschsprachigen lutherischen Gemeinde erwähnt. In der Mitte des 18. Jahrhunderts setzte sich Ferenc Wesselényi für verfolgte protestantische Glaubensbrüder aus Österreich ein, die unter seinem Schutz in Hadad und Tasnád (*Tressenberg* oder *Trestenburg*) Zuflucht fanden.

Die Liste der Geistlichen und auch die Daten der Teilsynoden (Hadad, 1640) sind nicht vollständig.

Diese Studie wurde auf der 8. Tagung des Presbyterien-Bundes des reformierten Kirchenbezirktes Königstein (Rumänien) im ehemaligen Schloss von Graf Paul Degenfeld verlesen. Datum: 31. 08. 2012, Hadad.

Schlüsselwörter: Geistliche aus Hadad/Kriegsdorf, Studie über das Presbyterium der Kirchengemeinde, Die ehemalige Burg von Hadad, die Familie Baron Wesselényi von Hadad, die Familie Graf Degenfeld-Schomburg und die reformierte Kirche, die lutherische Kirchengemeinde, die „Ländler“ aus Kriegsdorf, reformiertes Kirchengebäude von Hadad.

---

* Hermán M. János református lelkipásztor (sz. 1948) a Kolozsvári Protestáns Teológián szerzett lelkészi oklevelet (1966–1970), és doktorjelöltként végzett tanulmányokat a Kolozsvári Protestáns Teológián (1970–1971), Bukarestben (bizantinológia; 1971–1973) és az amszterdami Vrije Universiteit ösztöndíjasaként (reformációtörténet; 1980–1981). Lelkészi szolgálatainak helyei: Mezőkeszű és Magyarrégen (1973–1976), Somkerék (1976–1978), Újós és Fűzkút (1978–1983); 1983 és 1988 között a hollandiai Ouwsterhaule és Scharsterbrug települések gyülekezetei és Brüsszel (1989–1992); menekültügyi lelkész Budapesten (1992–1993), ezt követően Londonban (1993–1994), majd pedig ismét Brüsszelben (1994–1999). 1999 őszétől a Királyhágómelléki Református Egyházkerület előadó-tanácsosa, a Kiadó és Sajtóosztály vezetője és a Nyugat-Európai Magyar Lelkigondozói Szolgálat titkárhelyettese. Doktori címet 1992-ben szerzett a budapesti Károli Gáspár Református Teológián. Magyar egyháztörténet tanított a Groningeni Egyetem Magyar-Holland Fakultásán (1990–1991); 1995 és 1999 között a komáromi Kálvin János Református Teológiai Akadémián oktatott, 2007-től pedig a nagyváradí Partiumi Keresztény Egyetem Teológiai Tudományok Tanszékének vezetőhelyettese, ahol egyetemes és protestáns egyháztörténetet ad elő. Tudományos kutatási területei: erdélyi diákperegrináció a hollandiai egyetemeken (17–18. sz.); a moldvai reformáció; Bethlen Miklós teológiai gondolkodása; Johannes Honterus; a Váradí Biblia története; Kuyper Ábrahám és a neokálvinizmus hatása Magyarországon.

** Elhangzott Hadadon, 2012 aug. 31-én, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület presbiteri konferenciáján, több mint 100 résztvevő jelenlétében.

Hadad hírnevének hallatán elsőként az egyháztörténeti, közelebbről pedig a királyhágómelléki köztudatba beépült címszavak közül az alábbiakat soroljuk fel: a Szent László tiszteletére épített műemlék templom; a hadadi Wesselényi család Hadadhoz fűződő múltja, történelmi szerepe; az üldözött németajkú lutheránusok letelepítése a Wesselényiek által (18. század); a Dégenfeld család letelepedése és részvétele a református egyházkormányzatban; a Székely Hadosztály által vívott 1919-es hadadi ütközet; a Királyhágómelléki Református Egyházkerület gondozásában megalapított Dégenfeld-Egyházi, Oktatási és Művelődési Központ egy 39 évre szóló szerződés alapján.¹ Bőven akad még Hadaddal azonosítható fogalom és embléma, jegyzeteinkben pedig igyekszünk is utalni azokra az értékes hadadi vonatkozású művekre vagy eseményekre,² amelyekkel az előadás alatt találkoztunk.

I. Az egyháztörténeti források számbavétele

A régi Hadad történeti ismertetésének máig legfontosabb és a legtöbbet idézett kútforrása az a hatkötetes, közel ötezer oldalt felölelő monográfia, amely 1901 és 1904 között jelent meg a református nemesi családból származó dr. Petri Mór tollából.³ A kortárs kutatók közül kiemelkedik gróf Dégenfeld Sándor, Kaszta István, Kulcsárné

¹ Ld. Emlékeztető a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Vezetőtanácsának 2007. jan. 9-én, Hadadon tartott munkaküléséről. In: *Partiumi Közöny*, 2007/1, 7 (az 1. Dégenfeld-Központ jegyzőkönyvi pont alatt). Dégenfeld Pál gróf, aki jelenleg Münchenben él, 2007-ben ajánlotta fel használatra a tulajdonában lévő kastélyt a Királyhágómelléki Református Egyházkerületnek. A Dégenfeld Központ felavatása 2007. júl. 22-én történt meg, amikor – ft. Tökés László ünnepi igehirdetése után – sor került gróf Dégenfeld Pál *Pro Ecclesia-díjjal* való kitüntetésére. Csúry István püspökhelyettes laudatóját követően dr. Hermán M. János olvasta fel gr. Dégenfeld Pál beszédét, aki magas életkora miatt nem vehetett részt e jeles nap rendezvényén. (A főszervezők Kurta Tötös Beáta és Hermán M. János lelkipásztorok voltak, a házigazdák pedig Nagy Sándor esperes, Mészáros Árpád lelkipásztor, valamint a hadadi presbitérium és nőszövetség.) A Központ élére kinevezést nyert Kurta Tötös Beáta igazgatói minőségben és Kulcsár Erzsébet gondnoki minőségben. Horváth Piroska művésznő kiállításának, az avatási ünnepségnek és az azt megelőző konferenciának a leírását ld. Fábian Tibor: Családvédelem keresztyén szemszögből. Konferencia és Központ-avató Hadadon. In: *Partiumi Közöny*, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület hivatalos lapja. XVII. évf. 9. sz., 2007. júl. 31., 10. A Csúry István által írt méltatás tételesen tükrözi a Dégenfeld-ösök kötődését a református egyházhoz. Ld. Csúry István: Laudatio gróf Dégenfeld Pál tiszteletére. In: *Partiumi Közöny*, XVII. évf., 9. sz., 2007. júl. 31., 12.

² A *Szilágyság és a Wesselényi család, 14–17. század* témában tartottak nemzetközi konferenciát Kolozsváron, 2012. szept. 7–8 napjain. A kétnyelvű (magyar és román) rendezvény a romániai Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS-UEFISCSU, PN II-RU cod/2010, TE_204) által támogatott *Intézmények és politikai vezetőség a Szilágyságban a XIV–XVII. században* című projekt része. Érdeklődésünket felkeltő előadások címe: Weisz Boglárka (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete): *A középkori Szilágyság helye a Magyar Királyság gazdasági életében*; Emódi Tamás (Nagyvárad, Restitutor Kutató-tervező Műhely): *Mezővárosok, központi funkciójú falvak és egyházi építészet a későközépkori Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékben*; Diaconescu, Marius (Bukarest, Bukaresti Egyetem): *Aspecte etnice și demografice în Sălaj la mijlocul secolului al XVI-lea* [Etnikai és demográfiai jelenségek a Szilágyságban, a 16. század közepén]; Pálmány Béla (Budapest): *A Wesselényi család nógrádi gyökerei*; Bogdándi Zsolt (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület): *Wesselényi Miklós erdélyi ítélőmester*; Szász Anikó (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület): *A Wesselényi család és birtokai a 17. században*; Fejér Tamás (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület): *A Wesselényi család iratöröksége az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában*.

³ Számunkra a Hadad leírását tartalmazó kötet bír kiemelt jelentőséggel. Petri Mór: *Szilágyság Vármegye Monographiája*. III. kötet. Kiadja Szilágyság Vármegye Közönsége. Budapest 1902. Világhálós elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/04700/04750/html/181.html>. E helyen is köszönöm Bozsokai Szabolcsnak, hogy megküldte számomra Petri Mór műveinek egyes fejezeteiről készített fénymásolatait.

Mészáros Kinga, Emődi Tamás, Sípos László, Bara Zoltán István, Boros Ernő,⁴ Horváth Pirokska⁵ és a közelmúltban elhunyt, áldott emlékü Várady József magyarországi lelképásztor, Királyhágómellék református templomainak leírója.

Elöljáróban megemlítjük, hogy néhány eredeti, levéltári kutatásból származó adattal is szolgálunk, főleg Székely Pál hadadi református lelképásztor munkásságnak köszönhetően. Előadásunkkal magunk is hozzá szeretnénk járulni a hadadi egyháztörténeti ismeretek bővítéséhez, remélve, hogy belátható időn belül elkészülhet e nemes ecclesia historia domusa. Addig is ezt hivatott pótolni a Kaszta István fontos helytörténeti műve: *Hadad a hadak útján*.⁶

Összehasonlítva a más gyülekezetek történetére vonatkozó források számát illetően, Hadad igen gazdagnak mondható, noha számos dokumentum elveszett, illetve megsemmisítették a közelmúltban. Nem hallgathatjuk el ezt sem:

„1945-ben [...] gárdisták dulták fel a [*Wesselényi*] kastély könyvtárát, levéltárát egy [...] tanító vezetésével a kastély udvarán elégették.”

Ugyanez történt a Wesselényiek görcsöni kastélyában is, ahol a beköltözött cigányok égették el a könyvtárát.⁷

Veszteségként értékeljük a Wesselényi család temetkezési helyének a feldúlását is, amely 1962 áprilisában történt. Az akkor felgyűjtött zsindefedeles bárói kripta pár évvel ezelőtt még fedetlen volt, a részeket által pusztulásra ítélt feliratok egy részét azonban szakszerű olvasatban vehetjük kézhez Hadad leírt művészettörténeti emlékeinek sorában.⁸

Az állam 1950 júliusában „hivatalosan” kobozza el az egyházi anyakönyveket, de a dekrétum megjelenése előtt, már jún. 6-án összeszedték a régi keresztelei, házasságkötési és temetési anyakönyveket, némely helyen pedig még a családkönyveket is. Ugyanezt az ortodox egyházzal nem tették meg.⁹ Az irattáraink „megőrzésre” történt beszolgáltatása másodszer az 1970-es évek elején ismétlődött meg, amikor a felekezeti iskolák levéltári anyagát vették el teljes mértékben. A hadadi egyházközség iratai a nagybányai archívumba kerültek. Úgy tűnik, hogy az utódállamokban a felsőbbsség időnként erőteljes akciókat bonyolított le történelmi emlékeink és gyökereink eltüntetésére vagy zárolására. Azt, hogy a levéltárainkból és könyvtárainkból, valamint a Bukarestbe vagy más múzeumokba hurcolt kegyszereinkből mi maradt meg, és hogy ezeket hol lehet ma megtalálni, úgy kell mentenünk és olyan szorgalommal kell

⁴ Boros Ernő tanulmányának is beillő, a hadadi lutheránusokról készített interjúját ld. Boros Ernő: Hadad – Kriegsdorf – Hodod. In: *Szatmári Friss Újság* 1999. május 17. <http://www.hhrf.org/frissujsag/99maj/fu90517.htm>.

⁵ Horváth Pirokska, 2012. aug 25-én: „Add át majd üdvözetemet mindazoknak, akiket ismerek! Lélekben én is ottleszek. (*Hol van Hadad? – ez volt hangoskönyvem címe. Most már tudom. Hadad egy fogalom!*)

⁶ Kaszta István: *Hadad a hadak útján*. Eurotip Kiadó, Nagybánya 2008.

⁷ Uo. 91 és a 409. oldalon a 86. jegyzet. Degenfeld Sándor említi a visszaemlékezései egyikében: „A Wesselényiektől örökölt hadadi kastélyban körülbelül 3000 kötet régi, bőrkötéses könyv volt. Azokat a falusiak 1944 őszén széthordták, Jakó Zsigmond professzor 1945-ben néhányat összeszedett, nekem is visszaajándékoztak a falusiak néhány példányt.” Ld. Gróf Degenfeld Sándor: A Degenfeld család kalandos útja Svájcban Magyarországra. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Álló és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemeségről*. Komp-Press Kiadó, Csíkszereda, é.n., 66.

⁸ Kulcsárné Mészáros Kinga: *Hadad művészettörténeti emlékei*. Otthonom Szatmár megye 28. Szent-Györgyi Albert Társaság. Szatmárnémeti 2007, 42.

⁹ Molnár János: *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944–1989*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület [Nagyvárad] 2001, 393.

regisztrálnuk, mint ahogyan azt a szinte teljesen elárvult és a túlélésre berendezkedett erdélyi szász lutheránus egyház maradék hívei teszik.

Beszédes, hogy Hadadon régente híres vár volt, de a tompulás és a sorozatos megsemmisítések miatt ma már a hadadiak sem igen tudják, hogy az erőd hol állott. Szerencsére fennmaradt egy 1792-ből származó rajz a vártoronyról, amely méltán díszíti Kaszta István könyvét. Erről a várról sok mindent megírt Székely Pál lelkipásztor, és csak dicsérni lehet az utódait, hogy amikor lehetett, publikálták dolgozatait.¹⁰ Székely Pál esete példázza, hogy az Ige szolgálaként még a szigorú időkben is menteni mert a hadadi egyházközség vonzaskörébe tartozó szellemi és anyagi javakat.

Hasonló példát tudunk felhozni az egyháztörténet területéről is. Ugyanis nagyon hiányosak a helybéli zsinattörténeti ismereteink. Még a kutatók közül is kevesen olvashatták, hogy 1640-ben zsinatot tartottak Hadadon, s ennek a határozataiból fogalmat alkothatunk a környékbeli lelki életről. Megtudjuk, hogy Bogdánd 1625-ig a hadadi eklézsiához tartozott, és hogy a lelkésznek nem járt fizetség a temetésekért és esketésekkért. E zsinat végzései rendelkeztek Hadad-Nádasd és Hadad szolgálati rendjéről, arról, hogy a „minister”-nek, vagyis a lelkipásztornak két egymást követő vasárnap kellett istentiszteletet tartania Hadad templomában, az azt követő vasárnapon pedig kétszer Hadad-Nádasdon.¹¹ Bízunk benne, hogy kitartó kutatással nemsokára jobb rálátásunk lesz a partiumi és a szilágysági zsinatok jelentőségének ismeretére, továbbá, hogy buzgóbbak leszünk az elmúlt századok egyházi életének, főleg a lelkiségnek a feltárása tekintetében.

Jelen presbiteri konferencia résztvevőjeként bárkiben jogosan merülhet fel az a kérdés, amelyre most képtelenek vagyunk kimerítően válaszolni: mikor alakult meg a presbitérium Hadadon? Kevésbé ismeretes, hogy 1646. június 10-én zsinatot tartottak nemcsak Szatmárnémetiben, hanem néhány héttel azelőtt Nagyenyeden is, és ezeken rendelték el a presbitériumok felállítását. Innen nem messze, a Tiszántúli Egyházkerület 1651-ben megtartott piskolti zsinata viszont ellenezte a presbitériumok felállítását, éspedig a világiak részvétele miatti óvatosságból. A háttérben az állt, hogy Geleji Katona István¹² püspök elkészítette az egyházi törvénykönyvet a szatmárnémeti zsinat utasítására, és ezt az egyházi törvénykönyvet a református II. Rákóczi György fejedelem erősítette meg 1649-ben.

Geleji elismeri ugyan a presbitériumok létjogosultságát, jelezve, hogy azok a fegyelmezés és a gyülekezet igazgatása céljából lehetnek segítségére a lelkészeknek. Idézzük a kánon szövegéből azt a mondatot, amely inkább a siker iránti kételkedést tükrözi:

¹⁰ Székely Pál: A hadadi vár. In: *Művelődés* XLI. /XLV/ évf., 1992/3, 26–28.; Székely Pál: Hadad helynevei. In: *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* XXXVIII évf., 1994/2, 184–188.

¹¹ Ezt Emődi Tamás is említi. Ld. Emődi Tamás: *Hadad. Református templom*. Erdélyi műemlékek, 19. Készült a Magyar Reformátusok III. Világtalálkozójára. Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár 1996, 4. Petri Mór adatgyűjtéséből arra következtetünk, hogy az 1640-es hadadi közzsínatot azért tarthatták éppen Hadadon, mivel a helybéli lelkipásztor egyben szilágysági esperes volt: „1634. június 18-dikán Szatmáron tartott közzsínat megerősítette Csengeri József, szilágyi esperest, aki mint szilágyi esperes és hadadi lelkész említve van az 1638. szeptember 23-dikán Debreczenben tartott fél-közzsínaton jelen volt tekintélyes férfiak között.” Ld. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. III. kötet (A–K): Szilágy vármegye községeinek története. Zilah 1901, 520. Csengeri József hadadi lelkipásztor 1634 és 1650 között volt a Szilágyi Református Egyházmegye esperese. Ld. Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, 3. javított és bővített kiadás. Szerk. Ladányi Sándor. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1977, 607.

¹² *Geleji Katona István egyházi kánonai s a szatmárnémeti zsinat végzései*. Fordította Kiss Áron. Kecskemét 1875.

„Ez az intézkedés, mely másutt szükségesnek és hasznosnak bizonyult, nálunk, a mi népeink között, alig állítható fel, sőt azt a mi polgári rendünk különböző akadályok miatt lehetetlennek is tartja.”¹³

Jelenleg sajnos nem állapíthatjuk meg a környékbeli presbitériumok felállításának idejét sem, de személyes véleményünk szerint erre előbb-utóbb fény fog derülni a helyi és az országos levéltárak vagy akár személyes tulajdonba került jegyzőkönyvek adatai alapján. A hadadi lelkészek névsorát összeállító Székely Pál, például, 80 év múltával fűz kiegészítéseket a Petri Mór által közölt listához és megjegyzi, hogy ő ezt az 1754-től fennmaradt hadadi egyházi iratok alapján teszi.¹⁴ Meggyőződésünk, hogy annak idején Máthé vagy Székely tiszteletes úr írhatott volna a legavatottabban az első hadadi presbitérium tevékenységéről, az akkor még feltehetően érintetlen levéltár adatai alapján. A helyi egyháztörténetírásnak mindenik gyülekezet esetében ki kell térnie a presbitérium megalakulásának és szolgálatának leírására, hiszen ez korszakos jelentőségű volt az egyház ökonómiájában. Viszonyítási támpontként utalunk arra, hogy Kanizsai Pálfi János 1615-ben szervezte meg Pápán az első magyarországi presbitériumot,¹⁵ továbbá arra, hogy eddigi ismereteink szerint az első erdélyi presbitérium 1668-ban alakult meg Vámosgálfalván, éspedig Vajdaszentiványi János lelkész-esperes vezetése alatt. Róla megjegyezzük, hogy nem járt külföldi egyetemeken, ahol tapasztalhatta volna a presbitériumok működését.

A 17. századi erdélyi presbitériumok kezdetben csak rövid ideig állottak fenn,¹⁶ és nem találjuk a nyomát az 1646-ban Enyeden ajánlott *diakonatus*nak sem.¹⁷ Végered-

¹³ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1949, 140.

¹⁴ Ld. a Székely Pál által készített kimutatást a Hadadi Református Egyházközösségben szolgált lelkipásztorokról, amelyet 13/1980 iktatószámmal terjesztett fel a Nagykarolyi Református Egyházmegye esperesi hivatalába. Idézzük az első oldalon található fontos megjegyzését: „Nekünk hozzáférhető adataink 1754-től vannak [...]”

¹⁵ Makár János: *Kanizsai Pálfi János élete és munkássága*. New Brunswick 1961. Az 1630. évi pápai zsinaton Kanizsai már a dunántúli szuperintendencia egész területére kiterjesztve kezdeményezte a presbitériumok megszervezését.

¹⁶ Egy, a lényegét összefoglaló presbitérium-történeti részlet olvasható a Kiss Réka 2009-ben írt doktori dolgozatában. Kiss Réka: *Egyház és társadalom a koraiújkorban a Kükküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17–18. század)*. Disszertáció. ELTE BTK, Néprajztudományi Doktori Iskola, 2009. Világhálós lelőhelye: <http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/diss.pdf>. Az 1668-as kükküllői végzés (Vajda)Szentiványi János szavaival kezdődik: „Választánk hát egyházi szolgákat, kik az Ige tanítása szerint az Isten nyájára vigyázzanak, előljarjanak atyafitűi szeretettel, és a veszedelembé való beesés előtt megintsenek akárkit, kiragadván azt mintegy tűzből (Júdás 23).” Idézet Nagy Géza: *Az egyházkörmányzat* című dolgozatából, ld. Nagy Géza: *Fejezetek a Magyar Református Egyház 17. századi történetéből*. Ráday Kollégium, Budapest 1985, 220.

¹⁷ Kimondottan puritán hatás és nyugat-európai országokban tapasztalt egyházszervezeti, a tisztségeket világosan megkülönböztető látásmódról van szó az 1646-os nagyenyedi zsinat fontos határozataiban, beleértve a leányok anyanyelvű iskoláztatásának a szükségességét:

„A Presbitériumot Krisztus Urunk és az apostolok rendelkezései szerint, hogy az erdélyi reformata ekklesiában is felállassuk, a Supremus Magistratus is és a több alsóbb tisztek, ha nem csak javallják, de benne segítséggel is lesznek, közönségesen elvégezzük. Hasonlóképpen a diaconatus is, ahol szükséges leszen és mód leszen benne.

Magyar oskolák. A vernacula oskolák is a leányoknak és az ifjú asszonyoknak mind az írás-olvasásban, akiknek úgy tetszik és kedvek lészen hozzá, az írásnak tanulásában is jöendő épületekre, nem csak nem ellenzük, hanem ugyan kedveljük és rendeljük is, hogy városonként és falunként felvértessenek.”

Az idézet helye: Kolombán Vilmos József: *Törvényhozó egyház*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 9. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Kolozsvár 2002, 101, 276-os lábjegyzet.

ményében elmondhatjuk, hogy szülőföldi egyházainkban ismerték a presbiteri és diakónusi tisztség jelentését és jelentőségét, de annak bevezetése több mint 150 évet késett a genfi református gyakorlathoz képest. A Tiszánnineni Egyházkerület első püspöke, Szentgyörgyi Sámuel 1736-ban bátran üzenté:

„A szentírászerű presbitérium fel nem állítása az Isten dicsőségének a kárára van, tehát annak felállítását a mi felügyeletünkre bízott minden gyülekezetben nemcsak szívünk és szándékunk szerint erősen feltettük és közönségesen elrendeltük, hanem már a legtöbb gyülekezetben fel is állítottuk azt.”¹⁸

Külön előadást érdemelne az a kérdés, hogy mit tett az egyházáért Wesselényi István főgondnok a 18. század elején,¹⁹ és bár ez erdélyi viszonylatban ismeretes, bennünket az egyházvédő szolgálata most különösen Hadad vonatkozásában érdekel, beleértve a korábbi és későbbi főúri pártfogását a gyülekezetnek.²⁰

E helyen hívjuk fel presbiter testvéreink figyelmét a levéltáraink ápolására, és arra is, hogy bár a közelmúltat rögzítő iratok ne kallódjanak el.

II. Válogatás a Hadad történetére vonatkozó lexikális adatokból

Mielőtt a hadadi lelkipásztorokra emlékeznénk, kötelességemnek érzem közelebb hozni a fontosabbnak vélt helytörténeti adatok felsorolását és a jellemző adatokat – nagyjából ezer éves történelmi léptékkal.

Kétségtelen, hogy Hadad Árpád-kori település, és ha a Várad Regestrum szerint Hadadnásd már 1220-ban létezett, akkor Hadadnak is régen állnia kellett.²¹ Nevének első írásos feljegyzése 1334-ből való.²² Petri Mór adatgyűjtéséből megtudjuk, hogy a 14. század első felében a Szántai Becskiek és a Kusalyi Jakcsiak voltak Hadad birtokosai.²³ A Jakcs vagy Jakcsi család tagjai fontos hivatalokat töltöttek be Nagy Lajos király udvarában is, és ennek a kapcsolatnak tudható, hogy a birtokukon vásárt tarthattak. Egy 1354-es rendeletben a király nemcsak megparancsolja Erdély szorosainak a védelmét, hanem maga Nagy Lajos az, aki személyesen jelöli ki az erődítmények helyét. Ebből az következtethető, hogy Nagy Lajos magyar-lengyel király (1326–1382) Hadadon is megfordult. Elfogadjuk az egyik jeles helybéli kutató véleményét, hogy a hadadi vár építése 1362-re tehető.²⁴ Nem tudjuk, hogy vajon Mátyás király járt-e Hadadon, de az ő döntéséhez kötődik Hadad mezővárosi rangra való emelése, talán 1482-ben?²⁵

¹⁸ Révész Imre: Presbiteri rendszerű-e a magyar református egyház? In: „*Tegnap és ma és örökké*”. Révész Imre összegyűjtött tanulmányai az egyház múltjából és jelenéből. Coetus Theologorum – Református Theologusok Munkaközösségének kiadványsorozata. Debrecen 1944, 300.

¹⁹ Wesselényi István főgondnok hadadi báró volt, a bújdosó Wesselényi Pál és Beldi Zsuzsánna fia. 1674. aug. 21-én született Gerenden és 1734. ápr. 27-én hunyt el.

²⁰ Sípos Gábor: Adatok Wesselényi István főgondnoki tevékenységéhez. In: Pál Judit – Rüszt Fogarasi Enikő (szerk.): *Omágu profesorului Magyarai András*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2002, 138–146.

²¹ Sípos László: Hadad. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szülágyási magyarok*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest. Kolozsvár 1999, 373.

²² Bura László: *Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtára*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár 1997.

²³ Petri Mór: *Szülágy vármegye monographiája*, III. kötet, 490.

²⁴ Kulcsárné Mészáros Kinga: *i. m.* 9.

²⁵ Kaszta István: *Hadad a hadak útján*, 26.

Tény viszont, hogy 1466-ban már úgy említik Hadadot egy Kolozsmonostoron hitelesített bizonylatban, mint ami mezőváros.²⁶ A Kusalyi Jakcsi család 1584-es kihaltával Báthori István erdélyi fejedelem Wesselényi Ferencnek adományozta a várat és ettől az időponttól Hadad története a Wesselényi család sorsával fonódik össze.

A hadadi várról lehet olvasni Passuth László: *Négy szél Erdélyben* című regényében, amely arról szól, hogy a németek pártjára álló és így árulóvá lett Balassa Menyhért seregei megverik Hadadon János Zsigmond hadát (1562. márc. 4.),²⁷ de a fejedelem visszafoglalhatja a várat 12 000 katonával (1564-ben),²⁸ és azt földig rombolják. 1600-ban a rossz emlékű Básta generális birtokolja az erődtéményt, úgy, hogy azt néki kardcsapás nélkül adták át, szerencsére nem sok időre. Szívesebben emlékezünk arra, hogy 1678-ban Wesselényi Pál kuruc generális a tulajdonos, de 1688-ban kénytelen elfogadni a bécsi udvar által felkínált amnesztiát, minekutána visszavonul Hadadba.²⁹ Béli Zsuzsanna, a Wesselényi Pál özvegye az, aki a Rákóczi-féle szabadságharc idején hősiiesen védelmezi a várat

²⁶ Ld. *A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei 1289–1556*. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990, 629., ahol az 1682-es tétel alatt ezt olvassuk: „1466. január 3. Sarmasagh-i Elek kijelenti, hogy Kwsal-i Jakch János (e) teljes elégtételt szolgáltatott neki, amiért familiárisaival elpusztította Zygeth (Közép-Szolnok vm) nevű birtokát és egyik ottani jobbágyát fogolyként Hadad mezővárosába hucoltatta, ott szemeit kitolatta (quendamque etiam iobagionem suum [...] captivari fecisset captumque ad opidum Hadad transduci fecisset ibique oculos eiusdem iobagionis dicti Alexi erui fecisset).”

²⁷ Petri Mór így ír erről (*Székely Vármegye Monographiája*) a Budai Ézsaiás református püspök könyve (*Magyarország története a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*, Debrecen 1831, 57–58.) alapján: „Budai Ézsaiás körülmenyesen leírja az 1562-diki ütközetet: Hadra kelvén a dolog, II. János (János Zsigmond) Somlyai Báthori Istvánnak és Németh Ferencnek vezérlete alatt Hadad alá sereget küld, megparancsolván, hogy Ferdinándnak nagyobb számú seregével mindaddig meg ne ütközzenek, míg ő segítségkre nem megy. Németh Ferencz nem alkalmazkodott a parancsolathoz, hanem, a mint az ellenség megérkezett azzal mindjárt szembeszállott, de Balassa Menyhért, a ki Ferdinándhoz pártolt át, megszalasztotta. Báthori István is kénytelenítve volt ütközethez elegendni, egy darabig ugyan jól forgatta magát, de megsebesülvén, alighogy megmenekülhetett. Ám a budai és a temesvári basák hűsezer emberrel siettek a már-már Lengyelországba futni készülő János Zsigmondnak segítségére s ezek Balassa Menyhértet, épen midőn a zsákmányon osztozkodni kívánt társaival, Szatmárt meglepték, bezárták; Németit, Szatmárt elégették s 'mind az a préda, melyet Balassa Hadadnál nyert vala, megégett'.”

²⁸ Kőváry László: *Székely történelmi regé. II. kötet: Történelmi adomák*. Kolozsvár 1857, 34–34. A *Szenyesi Mátyás* című történetben ezt írja:

„Hadad vára ekkor még állt, s Balassa Menyhárt volt, ki mint János Zsigmond fővezére Auszriához pártolt, s ezért a fejedelem 1564-ben ostrom alá veszi. Balassa, mint a fejedelmi seregek közeledtét hallja, egyik kapitányát oltalmára küldi; de a mint jöne, Báthori István, a későbbi fejedelem, megtámadja, s a kapitány csak kevesed magával Hadad várába fut; Báthori István is utána, a várat keményen löveti, falát folyvást ontja. Végre szénát, fát hordat, azt meggyújtatja, a kapitányt belőle kiperzseli, s elfogja. A kifüstölt kapitányt kormoson, piszkoson, a jelen volt fejedelem elé viszik; s mindenki várta, mikép fog a fogoly kapitány és a bős fejedelem találkozni.

– Tudod-e, hogy mint partütőnek fejed kezemben van.

– Igen, fenség!

– S hogyan mertél dacolni?

– Mert Szenyesi vagyok. Most se fogtak volna el fenséged vitézei, ha Báthori katonáimat embertelenül el nem csábítja, s e szarkafészekbe nem kell vala húznom magamat.

– Kapitány – szólt a fejedelem, kinek a bátor szavak megtetszettek – ön szennyes is, Szenyesi is, azért csak adja kezét, vagy ígérje meg, hogy ellenem többé nem harcol.

– Egyiket sem tehetem, fenség, kezem helyett inkább fejemet adom.

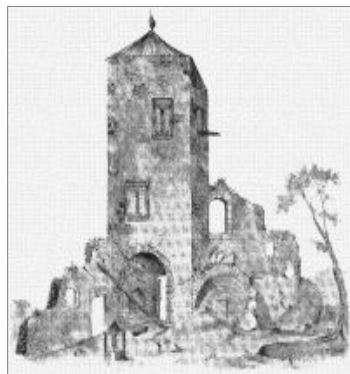
– Kár volna ily magyar főért [...] ön szabad [...]. mehet hova tetszik.*

* (Sieb. Würng-Engel v. Miles 98. 1.)

²⁹ Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. I. kötet. Közzéteszi Magyar András. Kriterion, Bukarest 1983, 14.

1705-ben, és az erőszakolással fenyegető német kapitánynak azt üzeni vissza, hogy nem adják fel az erősséget, sőt ha kézre keríti, megcsonkíttatja őt.³⁰ A hadadi katonák kitörtek, az ellenség megfutamodott, a labanc kapitány pedig a mélységbe vetette magát és szörnyet halt.³¹ Később azonban Cravent császári tábornok serege mégis elfoglalja a várat 1710. jan. 2-án, a Vadas-kertnél lezajlott csata után. Egyesek feltételezik, hogy ifj. gróf Csáki István játszotta azt német kézre, míg mások úgy vélik, hogy szabad elvonulás fejében maguk a kurucok adták fel a várat.³²

E híres építmény végleges pusztulásáról³³ több helyen olvashatunk feljegyzéseket. Wesselényi Ferenc 1760 körül egy barokk kastélyt³⁴ építtet a bontott vár anyagából, amely 1776-ra készül el.³⁵ Ismeretes, hogy az innen származó kővel támogatja az elégett református papilak építését is. Feltételezésünk szerint szintén innen juttat követ az 1781-ben végre felépült hadadi lutheránus templomhoz, amelyet megígért a német telepeseeknek.³⁶ A fát a saját

³⁰ Kőváry László: *i. m.* 95–96 (*Béldi Zsuzsánna*): „Béldi Zsuzsánna leánya a történeti nevezetességű Béldi Pálnak, neje a derék Vesselényi Pálnak, az Apafi fejedelem tábornokának. A Vesselényi családban oly szerepet vitt, hogy becses emlékére a Vesselényi leányok nagy része Zsuzsánna nevet horda mai napiglan. A Rákóczi forradalomban tevékeny részt vett. Fia István a forradalom egyik hőse. Mint ily nő, s mint az akkor még állt Hadadvár asszonya, Rákóczi részére várat megrakta, s több ostromot állott ki, melyet személyesen vezérelt. Történik, hogy az ostromló ellen-vezér egy napon azt izeni, hogy ha tovább is daczolni mer, s ha a várat ostrommal veszi be, katonáinak szabadságot enged, hogy haját levágják. Béldi Zsuzsánna nemes haragra gyul, s visszaizeni: ha pedig neki sikerül Őt megfogatni, mint lovagiatlan hősnék füleit vágatja le. Az ostrom tehát még tüzesebben folyt, egy ostrom alkalmával, a sértett amazon, huzárság élén kirohan, az ostromló kapitányt üzőbe veszi, s midőn egy közel eső hegyen csaknem utolérnék, hogy a gyalázattól magát megmentse, a kapitány magát főbe lőtte.” Itt kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy Wesselényi István a császári táborhoz tartozott, de később, mint református államférfi, sokat küzdött az Erdélyi Református Egyház intézményeiért és jogaiért.

³¹ Bara Zoltán István: Szatmár középkori várai és kastélyai. In: *Partium. A Partiumi Közlöny melléklete. A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja.* XIII. évf., 2006. 1. sz., 19.

³² Borbély Gábor: Helynévmutató a Rákóczi-szabadságharc erdélyi eseményeihez. In: *Jubileumi Rákóczi évek 2003–2011. Istennel a hazáért és a szabadságért.* Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Szenczi Kertész Ábrahám Nyomda, Nagyvárad 2003, 34.

³³ Ld. Kaszta István: *Hontalanság.* Helvetica Kiadó, Nagybánya 2004.

³⁴ Benkő Margareta: Castelul din Hodod si unele consideratii asupra arhitecturii barocului in Transilvania. In: *Studii si cercetari de istoria artei.* Seria Arta plastica, 1966/1, 103. A kastély Leder József nevű építőmesteréről ld. B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek.* Kriterion, Bukarest 1977, 54.

³⁵ B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben.* Kriterion, Bukarest 1970, 181.

³⁶ „1744–1751 között, a pestisjárvány múltán, báró Wesselényi Ferenc 30 evangélikus lutheránus családot telepített Hadadra. Vallásuk gyakorlására imaházat bocsájt rendelkezésükre, gyermekeik számára pedig tanítót. 1781-ben kezdik el építeni az első evangélikus templomot, és akkor vezetik be az első újszülöttet is az anyakönyvbé. Komornyi készítette orgonáját 1899-ben, egy temesvári zsinagógából hozták ide. 1894–1895 között a templomot megnagyobbították. A földcsuszamlás miatt 1936-ban támfalakat építettek, 1975-ben a torony magasságából is le kellett venniük, majd 2010-ben lebontották a tornyot is, és 5 méterrel hátrább építették fel, megrövidítve ezzel a templomot. Orgonáját időközben Szebenbe vitték, jelenleg a Johannis templomban látható. A németeknek két iskolájuk is volt. A régebbiben ma ortodox templom van. A II. világháború idején több hadadi német beállt az SS-be, és 1944 októberében kb. 20 család szekerekre ült és elment Németországba. Az ittmaradókat az oroszok hurcolták el. Jelenleg évente néhányszor Gyulafehérvárról jár lelkes istentiszteletet tartani, temetni a helybeli református pap temet.”

erdejéből adja ingyen, de nemcsak a hadadiaknak, hanem a hitük miatt Tasnádra települt német üldözötteknek is. Bél Mátyás, a kiváló lutheránus történetíró még látta a leromlott hadadi várat 1753-ban,³⁷ és Hadadon vendégeskedett 1816-ban Kazinczy Ferenc is.³⁸ Kőváry László 1839-ben írja a látottak alapján: „Hadad legalább hajdani várának fénye alatt híres”. Bunyitay Vince 1887-ben pedig megjegyzi:

„A vár ma is földdel egyenlővé van téve, csak a meredek oldalakon látszanak még falainak maradványai.”

Nem tehetjük, hogy a mai nap ne ejtsünk szót a lelki vár romossá vált kőépületéről, az anyaszentegyház régi templomáról, amely a szemünk előtt ment tönkre az elmúlt másfél évtized alatt. A Szent László tiszteletére emelt templom – az eddig egybehangzónak tűnő vélemények szerint – 1423-ban épült és nemrégiben még a Tövishát egyik legjelentősebb középkori műemléktemplomaként tündökölt. A templom homlokzati tornyát 1890 körül bontották le,³⁹ a harangokat haranglábra helyezték, majd 1901-ben elkészült az új, négy fiatornyos sisakú torony. Ma természetesen egy új templom építését kell előnyben részesíteni,⁴⁰ miközben a konzerválás gondjáról sem szabad lemondani, mert beszélő kövekről van szó, leginkább a siratófalhoz hasonlítható saját mementónkról, amelynek szerepe lehet az eljövendő egybegyűjtéshez. Az 1640-es hadadi zsinat 400 éves jubileumára igen hasznos lenne a Szt. László emlékét is őrző hajlék restaurálása, hiszen a környék törvényhozó atyái ebben a templomban imádkoztak és rendelkeztek az egyházi élet dolgai felől, amely innen áramlott ki és meghatározó volt a korabeli társadalmi életre, a családra és a kultúrára. Hinnünk kell, hogy a mostoha idők elmúltával olyan változások következhetnek a nemzetünk⁴¹ és egyházunk sorsának alakulásában, mint az elpusztult, de most a nemzet megmaradásának templomává váló, a Nagygéc területén még romosan álló istenháza esetében.⁴² Az árral szemben

---

Hadad, evangélikus templom. Világálás lelőhely 2012. aug. 27-én: http://www.welcometoromania.ro/DJ196/DJ196_Hodod_Biserica_evangelica_m.htm.

A kivándorlás előtt a német hívek egy része betagoledott a baptista felekezetbe. A hadadi baptista gyülekezet 1920-ban alakult, és a későbbiek során egy 250 lelkes német–magyar gyülekezetté nőtte ki magát az 1960-as években. Ld. Mészáros Kálmán: *Evangélikációt szerveztünk az Isten országa terjesztése céljából. A Magyarország határain kívül élő magyar baptista közösségek missziói tevékenységének a múltja, kitékintéssel a jelenre.* Doktori dolgozat. Budapest 2009, 104–105.

³⁷ Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*, III. kötet, 61–62.: „A hadadi vár romjairól a Friebeisz István szerkesztette *Délbáb* képes naptár 1858-diki évfolyamában jelent meg egy rajz, mely a Wesselényi-kastélyban őrzött s itt közlött képpel egyezik. A kép mellett a naptárban Kőváry László ismertetése olvasható a 96–98-ik oldalakon.” Petri művéből vesszük a mellékletben látható rajzot.

³⁸ Kazinczy Ferenc már egy 1815. jan. 16-i levelében ír arról, hogy könyvet ír Wesselényi Miklósról, és Pataky Mózesről történelmi és életrajzi adatokat kért a hadadi Wesselényiekről. (Közben a Wesselényi Miklós nevelője, Pataky Mózes 1815. jan. 25-én halt meg!)

³⁹ Egy *A Hadadi Evang. Reform. Egyház* feliratú képeslapon vagy rajzon, amely a torony lebontása előtti időszakból származik, jól látható a fiatornyok nélküli, a templomhajóhoz arányosan illeszkedő torony. A felvételt Mészáros Árpád lelképásztor küldte számomra 2007. okt. 1-én, amelyért ezúton is köszönetet mondok.

⁴⁰ Feltétlenül tekintse meg az olvasó a Hadadi Református Egyházközség honlapját, az ott látható fényképeket és szívlelje meg az újjáépítésre buzdító felhívást. Ld. <http://hadadiegyhas.hupont.hu/> a 2012 szept. 1. állapot szerint.

⁴¹ Renan Ernest székfoglalójában (*Mi is a nemzet?* Sorbonne 1882) a nemzet meghatározására nézve ez áll: egy nemzet a közös múltból keletkezik és abból az akaratból, hogy a jövőben is együtt akarnak lenni.

⁴² Bayer Zsolt: A megmaradás temploma. In: *Magyar Hírlap* 2012. aug. 25. Ld. http://www.magyarhirlap.hu/velemeney/a_megmaradas_temploma.html a 2012 szept. 1. állapot szerint.

evezve, az örökségünk ápolásán buzgólkodva ismételjük: a hit a reménylett dolgok valósága és ...*mindaz, ami az Istentől született, legyőzi a világot; és az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk.* (1Jn 5,4)

III. A hadadi lelkipásztorok névsora

Tekintettel arra, hogy az eddig publikált történelmi anyagból csak néhány egyházközségi téma emelhető ki, így kézenfekvő, hogy ezek felhasználásával rendszerezzük a hadadi református egyházközség múltjának az igeszolgálathoz kapcsolatos adalékait. Ezek közé tartozik a papok névsora, hiszen a hivataluk egy sajátosan egyházi élethez kötődő, közösséget formáló tényező. A harangok és más klenódiumok ismertetésétől eltekintünk e mostani alkalommal, ezekről készültek eddig a legjobb leírások. A lelkészek neve és szolgálati éveik kronológiája alapján összeállított listák azonban fájdalmasan hiányosak, helyenként pontatlanok. Saját megítélésem szerint e helyen a legfrisebbet, a Várady József⁴³ névsorát közlöm és adalékként a Székely Pál-féle kimutatást⁴⁴ használom, illetve mellékelem Zsigmond Attila levéltári kutatásainak egy részét.⁴⁵

Az összehasonlítás további alkalmat ad a mások és részben a saját kiegészítéseink hozzáfűzéséhez, művelődéstörténeti megjegyzésekhez. A lelkészek adatait mindenik esetben nem áll módunkban ellenőrizni, de így is hálásak lehetünk azért az eredményért, amely három évtized kutatásait összegezi. A száz év alatt előkerülő adatok kiegészülését leginkább Kaszta István művében lehet nyomon követni.⁴⁶

<i>Várady József névsora</i>		<i>Székely Pál névsora</i>
1.	Milétinus László, 1554 (<i>téves!</i>)	–
2.	Horváth Mihály, 1557	Horvát (Horváti) Mihály, 1557
3.	Perecseni Ferenc, 1598–1608	–
4.	Csengeri József, 1638–1648	Csengeri József, 1638
5.	Szepsi N. András (?)	–
6.	Kökényesdi András (?)	
		Füzéri István, 1673
7.	Nánási Gábor, 1680–1681	–
8.	Zilahi Mihály, 1682–	Zilahi Mihály, 1682
9.	Szathmári Mihály, 1683	–
10.	Debreceni Fülkei (Filkei) János, 1684	Fülkei (Filkei) János, 1684
11.	Füzéri István, 1700 után	<i>Ld. fennebb az 1673-as évvel</i>
12.	Veszprémi István, 1713	Veszprémi István, 1713

⁴³ Várady József: *i. m.* 426.

⁴⁴ Székely Pál: *Kimutatás a lelkipásztorokról*. Kézirat, 1980. Lelőhelye: Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára, Székely Pál irattartója.

⁴⁵ E helyen is hálásan köszönöm Zsigmond Attila levéltári kutatásának az eredményeit. A táblázatot a hozzám 2011. január 11-én kelt leveléből idézem.

⁴⁶ Kaszta István: *Hadad a hadak útján*, 204–243.

	<i>Várady József névsora</i>	<i>Székely Pál névsora</i>
13.	Péli István, 1728	–
14.	Szentmihályfalvi Nagy István, 1743	–
15.	Id. Mohai János, 1751	Molnár János, 1751
16.	Kis Kelemen, 1756	Kis Kelemen, 1756
17.	Molnár János, 1778–1784	<i>Ld. fennebb az 1751-es évvel</i>
18.	Balogh József, 1793–1796	Balogh József, 1793–1796
19.	Nagy Bálint, 1797–1827	Nagy Bálint, 1796–1827
20.	Balási János (beszolgáló), 1827–1828	Balási János, 1827–1829
21.	Kondor József, 1829–1854	Kondor József, 1829–1854
22.	Kondor Endre, 1854–1876	Kondor Endre, 1854–1876
23.	Benkő Lajos, 1876–1889	Benkő Lajos, 1876–1889
24.	Kovács János, 1889–1909	Kovács János, 1889–1909
25.	Máthé Sámuel, 1910–1942	Máthé Samu, 1910–1942
26.	Székely Pál, 1942–1986	Székely Pál, 1942
27.	Mészáros Árpád, 1987–2009. szept. 1.	
28.	Kurta-Tötös Beáta, 2009-től napjainkig	

Következtetéseink

1. Székely Pál névsora

Székely Pál névsorában még három olyan lelkész neve szerepel, akik 1756–1829 között szolgáltak Hadadon, viszont hiányzik nevük Petri Mór felsorolásából.⁴⁷ Id. Mohai János neve azonban nem szerepel a Székely Pál névsorában, míg Petri Mórnál fel van tüntetve.

Kéziratának első oldalán Székely Pál *eredeti adatokkal egészíti ki* a Petri-féle lelkészi névsort. Megjegyzi, hogy Molnár János 1792. dec. 27-én hunyt el Hadadon, ahol egyfolytában szolgált. Székely Pál idézi Molnár egyik, 1774. júl. 6-án kelt anyakönyvi bejegyzését, ami vele kapcsolatos:

„Én is itt nagy beteg valék vagy 8 hétig, ezeket azért T. Balog úr temette.”

Tehát bejegyezte a helyettesítő lelképásztor által végzett temetési szolgálatokat. Molnár másik értékes bejegyzése a lutheránus lelkész kollégájának a halálesetére vonatkozik:

„16 8bris 1782 T. Colleg Francisci Mih. Urt Evang. Pred. el teme. Ki az Asztalos késsel a Czombját igen [...] elmesen meg vagván egy Óra alatt el aluvék.”

Kis Kelemen esetében Székely megjegyzi, hogy Lelében hunyt el 1776-ban, míg Petrinél az áll, hogy székbeli bíróságot is viselt, attól törvényesen megfosztatott és 1770-ben halt meg.

⁴⁷ Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*, III. kötet, 495.

Balog József esetében, akit Petri nem említ, azt közli, hogy Nádasdról jött, és meghalt Hadadon, 1796. febr. 7-én.

Nagy Bálint nevéhez, aki Petrinél szintén kimaradt, hozzáfűzi, hogy meghalt Hadadon, 1827. jún. 6-án, 69 esztendőskorában. (Várady József azt írja, hogy 67 évesen halt meg.)

Balási János nevéhez egy fennmaradt adóslevélből idéz Székely Pál, és valószínűsíti, hogy csak beszovalgáló lelkész volt Hadadon:

„18 Oct. 1828. Ezen Hadadi Ekklésia pénzéből [...] a minél hamarabb lehető meg fizetésre magamat a jövedelmemet lekötelezvé. Balási János Ref. Pap.”

Kondor Endre nevé mellé ezt írja:

„Palástjától megfosztva Lelébe távozott és ott halt meg.”

Továbbá feltételezi, hogy Kondor Endre felfüggesztésének idején Zackel János evangélikus lelkész szolgált a hadadi református gyülekezetben, és úgy tudja, hogy pár évig az anyakönyveket is Zackel János vezeti a peres időszakban.

Benkő Lajos lelkészről tudja, hogy Hadadról Hódmezővásárhelyre távozott.

Kovács János szolgálati éveit után azt közli, hogy meghalt Hadadon 1919-ben.

Máthé Samu elődjéről följegyz:

„Kémerről jött Hadadra, meghalt Hadadon 1942-ben. Almásmálomban született.”

Maga Székely Pál is Hadadon hunyt el 1986-ban, és csendesesen emlékszünk most annak a hat ismert lelkésznek a nevére, akikről a Székely Pál kutatásai nyomán tudjuk meg, hogy Hadadon nyugszanak. Tény, hogy ennél több lelkészt temettek hajdanán a cinterembe, vagyis a hadadi templomkertbe.

2. Várady József névsora

Várady József forrásait jelenleg nem ismerjük, de egy kis utánajárással (Kondó, Magyarország) kiderülhet, hogy miként jutott a kérdőjeles szolgálati idejű lelkészek nevének a nyomára. Ezernél is több templomot keresett fel, írt le és sokezer lelkész adatait gyűjtötte össze. Várady József törődése ismeretes, de nem biztos, hogy az általa felsorolt lelkészek, pld. Miletinus, valamennyien Hadadon szolgáltak. Akiknek nevét csillaggal jelölte, azokat itt temették el. Szepesi N. András, Kókényesdi András és Szathmári Mihály nevééről van szó, Szepesit és Szatmárit is Hadadon temették, tehát immár nyolc Hadadon elhunyt lelkípásztorról tudunk. Szepesi és Kókényesdi pedig kb. 1650 és 1680 között lehetett hadadi lelkész.

Eddig Várady József névsora a legteljesebb, nyomdatechnikailag azonban két hibát is tartalmaz, ami könnyen kiderül a felcserélt időrendi sorból. Első látásra úgy tűnik, hogy megtalálta a Miletinus László⁴⁸ nevét, aki így a legelső hadadi protestáns lelkésznek számít, és pedig az 1554-es esztendőttől kezdve. Őt követi Horváth Mihály 1557-ben, aki egyben a tasnádi egyházmegye főesperese volt. Zsigmond Attila jelzi, hogy az 1598–1608 között szolgáló Perecseni Ferenc is esperes volt. Korábban említettük még egy esperes nevét, az 1640-es hadadi zsinat kapcsán: Csengeri József. Ő 1638 és 1648 között volt itt lelki tanító.

⁴⁸ Várady József: *i. m.* 426.

Várady és még mások is azt állítják, hogy Horváth Mihály a Tiszántúli Egyházkerület-superintendense volt, ez azonban tévedés.

Perecseni Ferenc esetében Várady a Bogdánd egyházközségbeliekhez is beírta a nevét 1589–1608 intervallummal,⁴⁹ Hadadhoz pedig 1598 és 1608 közötti szolgálati idővel, amit neki valahogy meg kellett volna magyaráznia. Mi úgy sejtjük, hogy Perecseni Ferenc egyszerre volt a két falu lelkésze.

3. Zsigmond Attila névsora

Zsigmond Attila⁵⁰ levéltári kutatásokra épült névsorában jelzi, hogy öt hadadi lelkész külföldi akadémiákon is folytatott teológiai tanulmányokat, úgymint Horváth Mihály,⁵¹ Csengeri József, Nánási Gábor, Veszprémi István⁵² és id. Mohai János.

Kis Kelemen esetében tudja, hogy származása szerint: pápolci Kis Kelemen. Molnár János esetében jelzi, hogy 1761–1792 között lehetett hadadi lelkész.

Kaszta István könyvében⁵³ azt találjuk, hogy id. Mohai János idejében, aki 1751-ben jött Hadadra, már 1752-től vezetik az anyakönyveket, továbbá, hogy egy 1754-es pusztító tűzvész nyomán főjavítást kellett végezni a parókián.

⁴⁹ Várady József: *i. m.* 394.

⁵⁰ Zsigmond Attila kimutatása a hadadi lelkészekről:

Horváth Mihály – esperes	1557
Perecseni Ferenc - esperes	1598–1608
Csengeri József	1630–1648
Szepsi N. András	? +
<i>Kökényesdi András (?)</i>	
Nánási Gábor	1680–1681
Zilahi I. Mihály	1682–?
Szathmári Mihály	1683 e. +
debreceni Fülkei János	1684–?
Füzéri István	18. sz. eleje +
Veszprémi István	1713–?
Péli István	1728
Szentmihályfalvi Nagy István	1743
id. Mohai János	1751–?
pápolci Kis Kelemen	1756–?
Molnár János	1761–1792 +
Balog József	1793–1796 +
Nagy Bálint	1796–1827 +
Kondor József	1831

⁵¹ Horváth Mihályról már Petri Mór közli, hogy 1548-ban Melanchthon diákja volt Wittenbergben.

⁵² Veszprémi István nevű peregrinus iratkozik be 1691-ben Franekérába és Groningenbe, azután pedig Utrechtbe és disputatója is fennmaradt. Ld. G. H. v. d. Graaf: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1780*. A kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Potestáns Teológiai Intézet kiadása. Nagyvárad 1979, 243.

⁵³ Kaszta István: *Hadad a hadak útján*, 208.

4. Kiegészítések

Kiegészítéseink Miletinus László nevére és Csengeri József szolgálati idejére vonatkoznak másodkézből való komoly források alapján. Miletinus (Miles vagy Melit) az Óvári 1554-es zsinat aláírói között szerepel, a Kiss Áron jegyzete⁵⁴ szerint pedig úgy, mint aki hadadi pap és főesperes. Zsigmond Attila jelezte, hogy ez az adat téves, korabeli sajtóhiba. E zsinat aláírói között szerepel viszont Horváth Mihály⁵⁵ is.

Csengeri Józsefre nézve a Zoványi Jenő⁵⁶ kutatásai alapján meg lehet állapítani, hogy már 1630-ban Hadadon volt, éspedig az 1630. jún. 9-én tartott közzsínaton fordul elő a neve, úgy, mint aki hadadi lelkész. Korábban említettük már az esperes Csengeri József nevét az 1640-es hadadi zsinat kapcsán. Tehát ő valószínűleg 1630 és 1648 között volt Hadad lelki tanítója.

Kökényesdi András nevét Sülelmed egyházközség lelkipásztorainak a sorában találjuk 1642 körül.⁵⁷ Könnyűszerrel észrevehető a Várady-féle impozáns műben,⁵⁸ hogy Molnár János 1755-ben volt hadadnádasi lelkész, Balog József 1769–1793, Nagy Bálint pedig 1793–1796 között. Úgy tűnik, hogy Hadadnádasi nevezett lelkészei Hadadra „léptek elő” az idők folyamán, ahol hosszú ideig szolgáltak és mindhármukat Hadadon temették el.

Végül pedig arra gondolunk, hogy Molnár János lehetett a hadadi német lutheránus lelkész eltemetője 1782. október 16-án. Tudjuk, hogy Nagybányán⁵⁹ volt a legközelebbi lutheránus egyházközség, de lelkészükk akkor már nem volt, esetleg Kolozsvárról hozhattak volna papot. Amint a későbbiekből is kitűnik, a hadadi református és lutheránus lelkészek, tanítók szükség esetén helyettesítették egymást és ez a gyakorlat a mai napig fennmaradt, de már csak a temetési szolgálatok esetén.

Összegzés

Az eddig előadottak alapján tiszteletteljes főhajtás illeti a nagy múltú Hadad hűséges lelkipásztorait és a híveik közötti lelki szolgálat emlékét. Véleményünk szerint ma a legjobb indulattal is csak egy hozzávetőleges lelkészi névsort tudunk összeállítani, úgy-hogy még van bőven kutatnivaló, és az eddigi adatokat sem árt ellenőrizni. Emellett a reformáció kora óta számos adalékkal lehetne illusztrálni a hadadi egyházi életet a még

⁵⁴ „Hadadi pap, szilági archidiaconus s esperes. Magyar Athenás III. lap szerint”. Idézet helye: Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Kiadja a Magyarországi Protestáns Egylet. Budapest 1881, 32. Lelőhelye a világhálón: <http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISSARON.HTM>. A sajtóhibából eredő közlés rávezet Bod Péter *Magyar Athenas* című művére, de abban *nem* találtam a Miletinus nevét, az idézet valójában Horváth Mihályra vonatkozik.

⁵⁵ Horváth Mihály hadadi lelkészi és szilágysági esperesi tisztségében volt jelen Kolozsváron azon az 1557-es júniusi zsinaton, ahol a sacramentumok dolgában hoztak döntést. Neve ott szerepel a 22 aláíró között. Ld. Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius [Budapest] 1921, 309.

⁵⁶ Zoványi Jenő: Pathai István halálának éve. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1941., LI. évf. 3., 287–289.

⁵⁷ Várady József: *i. m.* 511.

⁵⁸ Uo. 427.

⁵⁹ „Még 1778-ban is a hadadi gyülekezetnek, a hova, mint fennebb említettük, úrvacsora osztásra jártak, fizettek rendes ajánlás szerint évi segélyt.

Hogy ehez minő SZÍVÓS hithűség és törhetlen kitartás kellett, azt csak az képes méltányolni, a ki tudja, hogy Hadad Nagybányához ma is két jó hajtásnyira van s akkoriban a Szamos, Lápos és Zazar deltáján keresztül és a hegyi kapaszkodókon kanyargó rossz utakon igazi elszántság kellett ahhoz, hogy tőlünk valóki oda menjen.” Ld. Révész János: *A mi osztályrészünk. A Nagybányai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház története*. Nagybánya 1905, 58.

fennmaradt és ellenőrizhető történeti feljegyzésekből. Ezek közül most csupán egyet említünk. Jelentőségénél fogva számunkra sokat mondó az 1782-ben lejegyzett *A Curator esküjének formája*, ugyanis feltételezzük, hogy ha kurátort választottak, akkor talán már presbitériumra is teltett, és a „tanács” megjelölés esetleg erre vonatkozik. Ezt a protocollumot Molnár János fektette le, illetve nyitotta meg és a szöveg így hangzik:

„Én, N. N., esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy az én kurátori hitvallásomban melyre választattam, híven és igazán forgolódom az Ekklesia annak mind ingó, mind ingatlan javára, hűséggel vigyázok az Ekklesián épületekben, kerítésekben eső fogyatkozást a tagokkal helyre hozván, az Ekklesia jövedelmét teljes tehetségem szerint öregbíteni igyekszem, azokról esztendő végén az Ekklesia és a Tanács előljáróinak számot adok. És hogy az Ekklesiában mindenek jó rendben legyenek, teljes erőmmel munkálkodom, Isten engem úgy segéljen.”

Ennek az eskünek a szellemében zárom a hadadi lelkészi névsorról készült előadást, tudván, hogy az imént elhangzottak szellemében nekünk is sokat kell munkálkodnunk az egyház történetének írása és elemzése területén.

Felhasznált irodalom

Emődi Tamás: *Hadad. Református templom*. Erdélyi műemlékek, 19. Készült a Magyar Reformátusok III. Világtalálkozójára. Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár 1996.

B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Kriterion, Bukarest 1970.

B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek*. Kriterion, Bukarest 1977.

Benkő Margareta: *Castelul din Hodod si unele consideratii asupra arhitecturii barocului in Transilvania*. In: *Studii si cercetari de istoria artei*. Seria Arta plastică, 1966/1, 93–108.

Bara Zoltán István: *Szatmár középkori várai és kastélyai*. In: *Partium*. A Partiumi Közöny melléklete. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja. XIII. évf., 2006. 1. sz., 19.

Bayer Zsolt: *A megmaradás temploma*. In: *Magyar Hírlap* 2012. aug. 25. Ld. http://www.magyarhirlap.hu/velemeney/a_megmaradas_temploma.html a 2012. szept. 1. állapot szerint.

Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1949.

Borbély Gábor: *Helynévmutató a Rákóczi-szabadságharc erdélyi eseményeihez*. In: *Jubileumi Rákóczi évek 2003–2011. Istennel a hazáért és a szabadságért*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Szenczi Kertész Ábrahám Nyomda, Nagyvárad 2003.

Boros Ernő: *Hadad – Kriegsdsorf – Hodod*. In: *Szatmári Friss Újság* 1999. május 17. <http://www.hhrf.org/frissujtag/99maj/fu90517.htm>.

Bura László: *Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtára*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár 1997.

Csűry István: *Laudatio gróf Dégenfeld Pál tiszteletére*. In: *Partiumi Közöny*, XVII. évf., 9. sz., 2007, júl. 31., 12.

Fábián Tibor: *Családvédelem keresztyén szemszögből*. Konferencia és Központ-avató Hadadon. In: *Partiumi Közöny*. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület hivatalos lapja. XVII. évf. 9. sz., 2007. júl. 31., 10.

G. H. v. d. Graaf: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1780*. A kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Potestáns Teológiai Intézet kiadása. Nagyvárad 1979.

Gróf Degenfeld Sándor: A Degenfeld család kalandos útja Svájcból Magyarországra. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Álló és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről*. Komp-Press Kiadó, Csíkszereda, é.n.

Geleji Katona István egyházi kánonai s a szatmárnémetri zsinat végzései. Fordította Kiss Áron. Kecskemét 1875.

Hadad, evangélikus templom. Világhálás lelőhely 2012 aug. 27-én:

http://www.welcometoromania.ro/DJ196/DJ196_Hodod_Biserica_evangelica_m.htm.

Jakó Zsigmond (kiad.): *A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei 1289–1556*. I. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.

Kasza István: *Hontalanság*. Helvetica Kiadó, Nagybánya 2004.

Kasza István: *Hadad a hadak útján*. Eurotip Kiadó, Nagybánya 2008.

Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Kiadja a Magyarországi Protestáns Egyház, Budapest 1881. Leleghelye a világhálón: <http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISSARON.HTM>.

Kiss Réka: *Egyház és társadalom a koraijkorban a Kükiüllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17–18. század)*. Disszertáció. ELTE BTK, Néprajztudományi Doktori Iskola, 2009. Világhálás lelőhelye: <http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/diss.pdf>

Kolumbán Vilmos József: *Törvényhozó egyház*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 9. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata, Kolozsvár 2002.

Kőváry László: *Száz történelmi regé. II. kötet: Történelmi adomák*. Kolozsvár 1857.

Kulcsárné Mészáros Kinga: *Hadad művészettörténeti emlékei*. Otthonom Szatmár megye, 28. Szent-Györgyi Albert Társaság, Szatmárnémeti 2007.

Makár János: *Kanizsai Pálfi János élete és munkássága*. New Brunswick 1961.

Molnár János: *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944–1989*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, [Nagyvárad] 2001.

Mészáros Kálmán: *Evangélizációt szerveztünk az Isten országa terjesztése céljából. A Magyarországi határain kívüli élő magyar baptista közösségek missziói tevékenységének a múltja, kitekintéssel a jelenre*. Doktori dolgozat, Budapest 2009.

Nagy Géza: *Fejezetek a Magyar Református Egyház 17. századi történetéből*. Ráday Kollégium, Budapest 1985.

Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. III. kötet (A–K): Szilágy vármegye községeinek története. Zilah 1901.

Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. Kiadja Szilágy Vármegye Közönsége. III. kötet. Budapest 1902. Világhálás elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/04700/04750/html/181.html>

Révész János: *A mi osztályrészünk. A Nagybányai Ágostai Hitvallású Evang. Egyház története*. Nagybánya 1905.

Révész Imre: Presbiteri rendszerű-e a magyar református egyház? In: „*Tegnap és ma és örökre*”. Révész Imre összegyűjtött tanulmányai az egyház múltjából és jelenéből. Coetus Teologorum – Református Theológusok Munkaközösségének kiadványsorozata, Debrecen 1944.

Sipos Gábor: Adatok Wesselényi István főgondnoki tevékenységéhez. In: Pál Judit – Rüszt Fogarasi Enikő (szerk.): *Omagiul profesorului Magyari András*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca/Kolozsvár 2002, 138–146.

Sipos László: Hadad. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, Kolozsvár 1999.

Székely Pál: A hadadi vár. In: *Művelődés* XLI. /XLV/ évf. 1992/3, 26–28.

Székely Pál: Hadad helynevei. In: *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* XXXVIII évf., 1994/2, 184–188.

Székely Pál: *Kimutatás a lelképásztorokról*. Kézirat, 1980. Leleghelye: Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára, Székely Pál irattartója.

Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius [Budapest] 1921.

Zoványi Jenő: Pathai István halálának éve. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1941., LI. évf. 3., 287–289.

Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, 3. javított és bővített kiadás. Szerk. Ladányi Sándor. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1977.

Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. I. kötet. Közzéteszi Magyar András. Kriterion, Bukarest 1983.